

римала назву соціалізації землі [18, 56; 19, 30; 20, 182–183]. Однак РСДРП недооцінила селянські повстання 1902 р., вважаючи селянський рух слабким. В. Ленін 1907 р. у праці «Аграрна програма соціал-демократії в першій російській революції 1905–1907 років» селянські повстання на Півдні Росії навесні 1902 р. називав «окремим вибухом». Цим він і пояснював стриманість, ухваленої 1903 р., першої аграрної програми РСДРП [21, 217], яка обіцяла селянам лише повернення «відрізків».

Невирішеність селянських проблем як на місцевому, так і на державному рівнях, посилення репресій поліцією спричиняло невдоволення всіх верств селянства, навіть тих, хто підтримував владу [6, 111]. На думку О. Лопухіна, досвід 1902 р. свідчив, що в умовах зростаючої революційної пропаганди, зовнішній поштовх зумовить селянські заворушення таких масштабів, що без кривавої розправи держава з ними не справиться [6, 109]. Однак гострі проблеми селянського життя, які постали під час селянських заворушень 1902 р., держава не вирішила й через три роки. За інформацією О. Лопухіна, у багатьох повітах Саратовської, Тамбовської, Пензенської, Херсонської та Київської губ. тривали підпали селянами поміщицьких маєтків, які мали систематичний характер. В одній з волостей Київської губ. протягом півтора років відбулося 78 підпалив маєтків. У Херсонській губ. влітку 1904 р. трапилися три масові напади з підпалами на поміщицькі економії, за участі кількох сотень селян. Напружений характер мали відносини між селянами та землевласниками у Катеринославській та Херсонській губ. [6, 110].

Прогноз щодо наростання селянського руху, зроблений О. Лопухіним у грудні 1904 р. (і Микола II ознайомився з його доповіддю) [6, 111], став пророчим для Російської імперії. В революції, яка через місяць розпочалася у Росії, одне з центральних місць посіло аграрно-селянське питання. Протягом 1905 р. селянський рух охопив значну територію імперії й широкі верстви селянства, а погроми поміщицьких маєтків («герценштейнівські іллюмінації») склали загрозу існуванню дворянству та великому землеволодінню. Таким чином, селянські виступи 1902 р. правомірно вважати початком «аграрної/селянської революції» у Російській імперії, оскільки вони, хоч і на обмеженій території, охопили значну частину селянства, а використання радикальних методів боротьби започаткувало силове протистояння між селянством і землевласниками, а також державою.

1. Хміль І.В. Аграрна революція в Україні: березень 1917 – квітень 1918 рр. – К., 2000.
2. Лозовий В.С. Аграрна революція в Наддніпрянській Україні: ставлення селянства до влади в добу Центральної Ради (березень 1917 р. – квітень 1918 р.). – Кам'янець-Подільський, 2008.
3. Фареній І.А. Про правомірність концепції «Великої селянської революції» В.П. Данилова // Український селянин. – 2014. – Вип. 14.
4. Корновенко С.В. Українська революція 1917–1921 рр.: селянський фактор // Український селянин. – 2014. – Вип. 14.
5. Дубровський С., Граве Б. Крестьянское движение накануне революции 1905 г. // На аграрном фронте. – 1925. – № 11–12.
6. Крестьянское движение в России в 1901–1904 гг.: Сб. док. – М., 1998.
7. Горин П. Историческое обоснование Октябрьской революции в работах М.Н. Покровского // Пролетарская революция. – 1928. – № 10.
8. Кардашев Д. Проблема перерастания буржуазно-демократической революции в социалистическую в све-

те ленинской теории «американского» и «прусского» пути развития России // Пролетарская революция. 1929. – № 2–3.

9. Ленинское учение о союзе рабочего класса с крестьянством. – М., 1969.
10. Кондрашин В.В. «Крестьянская революция в России. 1902–1922 гг.»: научный проект и научная концепция (предварительные заметки) // Український селянин. – 2008. – Вип. 11.
11. Шанин Т. Революция как момент истины. Россия 1905–1907 гг. – 1917 – 1922 гг. – М., 1997.
12. Крестьянское движение в Поволжье. 1919–1922 гг.: Док. и мат. / Под ред. В. Данилова, Т. Шанина. – М., 2002.
13. Данилов В.П. История крестьянства России в XX веке. Избранные труды. – М., 2011. – Ч. 2.
14. Леценко М.Н. Класова боротьба в українському селі в 1900 – 1901 рр. // Укр. іст. журн. (далі – УІЖ). – 1968. – № 11.
15. Леценко М.Н. Могутній виступ селянства (До 70-річчя полтавсько-харківського повстання). – К., 1972.
16. Леценко М. Масові селянські заворушення 1902 р. в Полтавській і Харківській губерніях // УІЖ. – 1971. – № 11.
17. История Коммунистической партии Советского Союза. – М., 1964. – Т. 1.
18. Гришин А.Д. Селянський рух на півдні України напередодні першої російської революції // УІЖ. – 1974. – № 12.
19. Непролетарские партии России: Урок истории / Под ред. И. Минца. – М., 1984.
20. Сусоров С.В. ПСР і українське селянство на початку ХХ ст.: до проблеми взаємосприйняття // Наддніпрянська Україна: історичні процеси, події, постаті. – Д., 2008. – Вип. 6.
21. Ленін В.І. Аграрна програма соціал-демократії в першій російській революції 1905–1907 років // Повне зібрання творів. – К., 1971. – Т. 16.

Kovalyova N.A. Problem of «Agrarian/ Peasant Revolution» Beginning in the 1902th. In the article are analysed the main approaches to determining the beginning bound of the «agrarian/peasant revolution» in Ukraine, are characterized the peculiarities of peasant actions in the 1902th.

Key words: agrarian revolution, peasant revolution, peasant actions.

О. О. Приказюк

НИКИФОР ГРИГОР'ЄВ І ГРИГОР'ЄВСЬКИЙ ПОВСТАНСЬКИЙ РУХ: НАРАТИВНІ ДЖЕРЕЛА

Досліджується потенціал комплексу наративних джерел (публіцистика, інфор маційні та аналітичні матеріали періодики, мемуари, щоденники й епістолярії) для вивчення особи Н. Григор'єва й, оцолованого ним, повстанського руху.

Ключові слова: Н.Григор'єв, григор'євщина, наративні джерела.

Никифор Олександрович Григор'єв – відомий військовий діяч доби Української революції 1917–1920 рр. Оцолований ним, селянський повстанський рух зіграв надзвичайно важливу роль у військово-політичних подіях на Півдні України наприкінці 1918 – в першій половині 1919 рр. Останніми роками в історичній літературі спостерігається поживлення у дослідженні постаті Н. Григор'єва та григор'євського повстанського руху. Найбільш повно й об'єктивно ця проблематика висвітлюється у роботах українського вченого В. Горакка [1]. Декілька праць присвятила отаману й російська дослідниця А. Мішина [2–4]. Історіографія повстанського руху, під проводом Н. Григор'єва, проаналізована у ґрунтовній статті В. Горакка, що вийшла 2013 р. в «Українському історичному журналі» [5]. Втім, в історіографії немає жодної роботи, де досліджувався б джерелознавчий аспект цієї проблематики. Метою нашої статті є аналіз потенціалу комплексу наративних джерел для вивчення постаті Н. Григор'єва та григор'євщини. Цей комплекс представлений публіцистикою, інформаційними, аналітичними матеріалами

періодики, мемуарною літературою, щоденниками й епістоляріями.

Публіцистика – це складний соціокультурний феномен, рід літературної і журналістської творчості, який оперативнo досліджує, узагальнює і трактує з авторських позицій актуальні суспільно-політичні питання та інші проблеми суспільства, з метою продуктивного впливу на суспільну думку та існуючі політичні інститути, оперуючи при цьому засобами логічного мислення й емоційного впливу [6]. Більша частина творів публіцистики стосовно Н. Григор'єва та григор'євського повстанського руху представлена матеріалами періодики, інша – у вигляді окремих видань (брошур та листівок). За жанрами – це опубліковані виступи і статті політичних діячів, полемічні роботи, звернення, памфлети тощо.

У виступах і статтях діячів більшовицької партії подана «класова» характеристика особи Н. Григор'єва та викладена більшовицька концепція григор'євського повстанського руху. Так, 16 травня 1919 р. у газеті «В пути» голова Реввійськради радянської Росії Л. Троцький із сарказмом писав: «З'являються загони і армії Григор'євих і всіляких інших отаманів, батьок і дядьок» [7, 181]. У виступі на робітничому мітингові в Києві 20 травня 1919 р. він же назвав отамана Григор'єва «напівхолопом-напівбандитом», «обноском старого царського офіцера, лакеєм поміщиків і буржуїв» [8]. Лідер більшовиків В. Ленін у виступі 4 липня 1919 р. визнав, що повстання, під проводом Н. Григор'єва, суттєво порушило плани більшовиків. Він вважав григор'євщину наслідком махновщини [9, 35]. Більшовицькі автори термін «махновщина» вживали як синонім іншого улюбленого ними терміну – «партизанщина», аби показати найгірші риси повстанського руху. Голова більшовицького уряду України Х. Раковський доводив «об'єктивно куркульський» характер повстанства, стверджував, що куркульство «прагнуло утримати сільську бідноту від з'єднання з міським пролетаріатом і ствердити диктатуру куркуля» [10, 27]. На його думку, «бандитизм» (так більшовики стали називати повстанський рух) – є епізодом у боротьбі між куркульством і робітниками [11, 8].

Під час григор'євського повстання проти більшовиків, було опубліковано чимало пропагандистських листівок. Більшість з них – заяви, звернення, заклики до селян, солдатів і робітників, які містять наклепи на Н. Григор'єва та його повстанців. Так, в одній з листівок, з метою його приниження та посилення до нього антипатії, він названий поміщиком і прапорщиком [12]. Серед ярликів, які навішувалися Н. Григор'єву і григор'євцям – «зрадник робітничої справи», «буржуйський наймит», «п'яні банди п'яного штабс-капітана» тощо. Полемічна за змістом листівка політичного управління Народного комісаріату внутрішніх справ, у якій наголошувалося, що кожен рядок тексту універсалу повстанців «дихає брехливістю і лукавством» [13, 1зв.]. Більшовицькими пропагандистами було підготовлено «Лист брата отамана Григор'єва – Олександра Григор'єва до селян і робітників України», який був опублікований у вигляді листівки та брошури. Цей російськомовний документ насичений стандартними більшо вицькими кліше, на кшталт, «по селах бродять збройні банди куркулів» [14].

Низка листівок була видана й повстанцями. Звернення та накази, за підписом отамана Григор'єва та його штабу, мистили звинувачення більшовиків у злочинах «надзвичайки», заклики до повстання, страйку залізничників тощо [15, 29–40]. У наказі Н. Григор'єва від 20 травня населенню і партизанам проголошувалася

мета, створеної ним, повстанської армії – «боротьба з надзвичайками, комісаро-держав'ям і комунізмом» [15, 31]. Свої листівки видавали також Ю. Тютюнник та інші ватажки повстанців [16, 174–178, 206–207].

У ряді газет були опубліковані памфлети, в яких «розвінчувалася» діяльність Н. Григор'єва. Так, у більшовицькій газеті «Деревенская жизнь», яка видавалася в Конотопі, у липні 1919 р. з'явився памфлет «Рост и падение Атамана Григорьеве». Автор нариса А. Сергеев торкнувся біографії Н. Григор'єва. Він стверджував, що в місті Олександрія Херсонської губ. мешкає сім'я чоботаря Григор'єва, старший син якого – Никифор Олександрович – 1900 р. брав участь у придушенні повстання в Китаї, за що отримав декілька нагород. Під час російсько-японської та світової воєн він командував розвідувальним загonom, завдяки своїй винятковій хоробрості дослужився до чина капітана. На Західному фронті під час революції він увійшов до складу фронтової ради. Автор памфлету підкреслював, що Григор'єв під час прогигеманського повстання не мав чіткої політичної позиції, тому погодився на пропозицію петлюрівців діяти під їхнім лозунгом. Спершу на мітингові 27 січня 1919 р. повстанці «одноголосно» заявили, що не підуть проти більшовиків, а потім про те ж саме було сказано на нараді командирів [17, 2]. На думку більшовицького публіциста, у Григор'єва від небачених успіхів запаморочилася голова: «Революція створила Григор'єва, революція дала йому нечувану славу й почессть, але в той же час, як він виступив проти революції, революція нанесла йому смертельний і остаточний удар», – завершує свій памфлет А. Сергеев [17, 3].

Інакше зображує Н. Григор'єва публіцист П. Павлов, що теж у липні 1919 р. написав памфлет, який опублікувала газета «Родина» (видавалася у, зайнятому денікінцями, Харкові). Йому були невідомі деталі біографії отамана, він не називав навіть його імені. Автор вважав отамана Григор'єва політичною нікчемою, над штабом якого не розсіювався «туман п'яного розгулу», солдатом-найманцем, який «отримав свій отаманський меч з рук ясновельможного пана-гетьмана». П. Павлов назвав універсал Григор'єва «в політичному сенсі атестатом наївності». У земельному питанні автор вважав визначальним вплив на Григор'єва лівих соціалістів-революціонерів. Не без сарказму він зазначав, що в критичний момент ліві есери зреклися Григор'єва. П. Павлов назвав григор'євське повстання «воістину хрестовим походом села проти комунізму». На його думку, григор'євщина зіграла історичну роль у справі руйнації устоїв комунізму, але державне будівництво було їй не під силу [18].

Окремий вид наративів становлять інформаційні й аналітичні матеріали періодики. У замітці «З Миколаєва», яка вийшла 22 грудня 1918 р. у газеті «Республіканець», повідомлялося про переговори Григор'єва з англо-французькою делегацією. Автор замітки наголошував на важливості прикладу «воєнки і патріота України д. Григор'єва» [19]. Велика кореспонденція про події григор'євського повстання в місті Олександрія, яке було названо «Григор'євською столицею», була опублікована в меншовицькій газеті «Наш голос», що видавалася в Харкові. Автор із сарказмом проаналізував зміст газети «Олександрійський вісник», яка готувалася «ідейним штабом» Григор'єва, наголошував на погромному характері григор'євщини та відсутності підтримки у місцевого населення [20].

У мемуарах часто зберігається інформація про такі події та моменти, якої немає і, здебільшого, не може бути в інших видах джерел. Всі мемуари, спогади, спо-

мини, присвячені Н. Григор'єву та григор'євському повстансь кому рухові, за походженням можна умовно поділити на п'ять груп: а) спогади учасників повстанського боротьби; б) мемуари військових і політичних діячів українського визвольного руху; в) твори більшовиків – військових командирів, партійних, радянських діячів і активістів; г) мемуари керівників та учасників білогвардійського руху; д) спомини іноземних військових.

Мемуари учасників повстанського руху не лише містять часто маловідому інформацію, але й допомагають краще передати «дух» епохи. Як відомо, у григор'євському повстанському русі помітну роль відіграв Ю. Тютюнник (1891–1930). 1923 р., в результаті чекістської операції, його було виведено з Польщі на територію УСРР. Поставлений перед вибором: смерть або співробітництво з радянською владою, він вибрав співробітництво [21, 510–553]. У 1923 р., або на початку 1924 р., ним була написана автобіографія, якою розкривалися питання, що були поставлені головою ДПУ УСРР В. Баліцьким. Зокрема автор вніс ясність у питання про його роль у григор'євському повстанні [22, 24–25].

Ю. Тютюнник стверджував, що прибув до Н. Григор'єва з листом від одного з лідерів боротьбистів – М. Шинкаря. Уже після першого знайомства з Григор'євим на ст. Апостолово, той призначив Ю. Тютюнника начальником штабу своїх загонів, загальна кількість бійців яких доходила до 5 тис. Саме Ю. Тютюнник, за його словами, реорганізував повстанські загоны в бригаду за штатами Червоної армії [22, 41–42]. Далі він дає характеристику Н. Григор'єву та його оточенню, методам керівництва військами, зокрема негативно відгукувався про комісара бригади Ратіна. Ю. Тютюнник вважав Н. Григор'єва аполітичною особою, приписував собі те, що той так виступив «під українським прапором» [22, 42–44]. У спогадах, які Ю. Тютюнник написав пізніше (опубліковані 1925 р.), він більш нищівно відгукувався про свого колишнього командира. Він доводив, що потрапив до штабу військ Н. Григор'єва вимушено, адже «для переможної революційної боротьби необхідні були маси. Шлях до них лежав через “штаб отамана Григор'єва” з його спиртом, свининою, “славними хлопцями”, “Матильдою Васильвною”. Треба було пити, – пив. Треба було підписати, – підписував... “Славу” залишив я за отаманом, собі ж взяв тяжку роботу фактичного керівництва боротьбою» [23, 216].

Один з рядових учасників повстанського руху, уродженець с. Цибулів (нині Монастирищенського р-ну Черкаської обл.) – М. Дорошенко (1899–1986), перебуваючи в еміграції, видав свої мемуари про повстанців 1918–1921 рр. у Холодному Яру [24]. Частина його спогадів відведена отаману Н. Григор'єву. Автор стверджує, що повстання проти гетьмана П. Скоропадського Н. Григор'єв розпочав саме у Цибуліві, куди прибув з групою однодумців у листопаді 1918 р. М. Дорошенко, вказуючи на негативні моменти руху, закидав Н. Григор'єву прагнення стати Головним Отаманом [24, 22–41]. Загалом, у мемуарах військових і політичних діячів українського визвольного руху Н. Григор'єв та очолюваний ним рух згадуються, в основному, побіжно. Виняток складає праця І. Мазепи (1884–1952) «Україна в огні й бурі революції» – фундаментальне дослідження мемуарно-археографічного характеру. В ній він згадував про різні етапи діяльності Н. Григор'єва – повстанського ватага, командира Червоної армії, керівника антибільшовицького повстання [25].

Значну вагу для змалювання портрету Н. Григор'єва мають спогади уродженця містечка Дунаївці

на Поділлі С. Риндика (1887–1972). Автор стверджував, що отаман народився біля 1885 р. у передмісті Дунаївців селі Заставля і був старшим із чотирьох дітей Олександра Серветника, який працював прикажчиком у державній винній лавці. Никифор пізніше змінив прізвище із Серветника на Григор'єв. У шкільні роки він захопився розповідями про Запорізьку Січ і козаків. На російсько-японській війні Н. Григор'єв воював у Маньчжурії, у складі козачої кінноти. Після війни, як стверджує С. Риндик, Н. Григор'єв служив у поліції м. Проскурів. 1914 р. добровольцем пішов до армії і дослужився до звання штабс-капітана, служив у 58-му піхотному полку, кілька разів був поранений і нагороджений за відмінну службу [26].

Цікавий фактологічний матеріал містять історико-мемуарні праці більшовицьких військових командирів, партійних, радянських діячів і активістів. Серед авторів цих творів – командуючий Українським фронтом В. Антонов-Овсієнко [27–29], член радянського уряду В. Затонський [30], член реввійськради 3-ї армії Ю. Щаденко [31], керівники більшовицького підпілля в Одесі та Миколаєві Ф. Анулов, Я. Ряппо [32; 33] та ін. У їхніх працях ми знаходимо відомості про плани військового командування більшовиків, склад і кількість повстанських загонів, їх участь у боях з військами Антанти, хід повстання та боротьби з ним. Слід підкреслити, що ці роботи, в цілому, необ'єктивні у висвітленні особистості Н. Григор'єва та григор'євського повстанського руху. Так, Ф. Анулов характеризував його як особу хитру і пронирливу, з бідним політичним багажем, що завжди плила за течією [32, 146]. Ю. Щаденко говорив про отамана як людину, до антигетьманського повстання нікому невідому, п'яницю і хапугу [31, 69].

У 1920-х рр. спогади рядових більшовиків, які встановлювали комуністичну владу, збирали місцеві істпарті. Окремі з них було опубліковано [34]. Через власні переживання описували події григор'євщини колишній комісар Р. Азарх [35], елісаветградський чекіст Н. Коломієць [36, 201], більшовицький пропагандист з Херсона В. Кіпотін [37, 65–67] та ін. Певна кількість спогадів залишилася неопублікованими. Так, в «істпартівському» фонді Держархіву Херсонської обл. нами виявлено спомини члена Херсонського губерньського ревкому М. Щетка (Бронського). Він зокрема стверджував, що робітничка дружина, під його командуванням, брала участь, спільно із загонами Н. Григор'єва, у визволенні Херсона 8 березня 1919 р. [38].

Для висвітлення григор'євського повстанського руху певне значення мають білогвардійські мемуари. Так, у спогадах учасників «Катеринославського походу» розповідається про бої офіцерів-добровольців із загонами Н. Григор'єва у грудні 1918 р. [39, 269–300]. Генерал А. Денікін згадував про діяльність Н. Григор'єва у контексті повстанської боротьби проти більшовиків [40, 130–131]. Свої спогади про перебування в складі німецьких окупаційних військ у Миколаєві опублікував 1919 р. офіцер В. Фест. Серед іншого, там містилися спомини про зустрічі з Н. Григор'євим у грудні 1918 р. [41].

Стосовно вивчення григор'євського руху, щоденники – найменша за обсягом та інформативністю група наративних джерел. Так, у щоденнику В. Винниченка, який під час описування подій перебував у Земмерінгу під Віднем, 23 червня 1919 р. занотовано чутки, які поширювалися за кордоном. Серед них: «Отаман Григорієв оповістив себе гетьманом усієї України..., гетьман Григорієв буде спиратися на православно духовенство і дрібних власників..., гетьман Григорієв одбив Одесу» [42, 357]. Оpubліковано щоденник, який

вів хлопчиком відомий дніпропетровський красзнавець А. Стародубов (1909–1979). З 11 до 20 травня 1919 р. головне місце в його щоденних записках займає інформація про григор'євське повстання: взяття повстанцями П'ятихаток, перестрілки в Катеринославі, ультиматум Григор'єва, підхід підкріплення до більшовиків, похорони жертв, які загинули в боротьбі з Григор'євим [43, 34–35].

Іншим видом наративних джерел є листування, різноманітне за своєю тематикою, формою і стильовими особливостями. Листування, що має відношення до особи Н. Григор'єва та григор'євського руху, можна поділити на підвиди: а) листування військового командування; б) листування з політичними діячами; в) особове родинне листування. В основному, це листування відоме за публікаціями мемуарів і збірників документів. Так, чимало листів, донесень, телеграм вміщено у спогадах В. Антонова-Овсієнка.

Отже, наративні джерела містять важливу інформацію для вивчення постаті Н. Григор'єва та григор'євщини. Завдяки наративним джерелам, можна розкрити життєвий шлях і світоглядні орієнтири, психологічний та політичний портрет Н. Григор'єва, особливості описуваного часу, створити більш-менш об'єктивну картину григор'євського повстанського руху.

1. Горак В.С. Григор'євський повстанський рух у контексті громадянської війни на Півдні України в 1918–1919 рр. – К., 2013.
2. Мишина А. Н.А. Григорьев – атаман повстанцев Херсонщины // *Новый исторический вестник*. – 2007. – № 1.
3. Мишина А. Два вождя крестьянского повстанческого движения периода Гражданской войны (сравнительный анализ биографий Н.И. Махно и Н.А. Григорьева) // *Клио*. – 2008. – № 1.
4. Мишина А. Атаман Григорьев и повстанческое движение в Херсонской губернии // *XX век в российской истории: проблемы, поиски, решения*. – М., 2010. – Вып. 1.
5. Горак В.С. Григор'євський повстанський рух (серпень 1918 – серпень 1919 рр.): питання історіографії // *Укр. іст. журн.* – 2013. – № 2.
6. Титаренко М. Феномен публіцистики: проблема дефініцій // *Науковий вісник Львівського університету. Серія журналістика*. – 2007. – Вип. 30.
7. Троцький Л. Как вооружалась революция: на военной работе. – М., 1924. – Т. 2. – Кн. 1.
8. Троцький Л. Речь на рабочем митинге в Киеве 20 мая 1919 г. // *Известия Всеукраинского ЦИК*. – 1919. – 22 мая.
9. Ленин В.И. О современном положении и ближайших задачах Советской власти // *Полное собрание сочинений: в 55 т.* – Т. 39.
10. Раковский Х. Борьба за освобождение деревни. – Х., 1920.
11. Раковский Х. Борьба с бандитизмом. – Х., 1921.
12. Відділ стародруків та рідкісних видань Національної бібліотеки України ім. В. Вернадського (далі – ВСРВ НБУВ). – Колекція листівок. – № 1142.
13. ВСРВ НБУВ. – Колекція листівок. – № 1144.
14. [Григорьев А.]. Письмо брата Атамана Григорьева – Александра Григорьева к крестьянам и рабочим Украины. – О., 1919.
15. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГОУ). – Ф. 5. – Оп. 1. – Спр. 265.
16. ЦДАГОУ. – Ф. 5. – Оп. 1. – Спр. 154.
17. Сергеев А. Рост и падение Атамана Григорьева // *Деревенская жизнь: Орган уездного комитета Коммунистической партии Украины (большевиков) (Контотп)*. – 1919. – № 29.
18. Павлов П. Григорьев и григорьевщина // *Родина*. – 1919. – № 9.
19. З Миколаєва // *Республіканець (Щоденна газета). Орган Штабу Республіканських Військ на Катеринославіщині*. – 1918. – Ч. 11. – 22 грудня.

20. В Григорьевской столице // *Наш голос. Орган главного комитета Р.С.Д.Р.П. на Украине и Харьковского комитета Р.С.Д.Р.П.* – 1919. – № 113. – 29 мая.
21. Юрій Тютюнник: від «Двійки» до ГПУ: Док. і мат. / Упор.: В. Верстюк, В. Скальський, Я. Файзулін. – К., 2011.
22. Божко О. Генерал-хорунжий армії УНР. Невідома автобіографія Ю. Тютюнника // *З архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ*. – 1998. – № 1/2.
23. Тютюнник Ю. В борьбе против оккупантов // *Черная книга. Сборник статей и материалов об интервенции Антанты на Украине в 1918–1919 гг.* – [X.], 1925.
24. Дорошенко М. Стежками Холодноярськими. – Філадельфія, 1974.
25. Мазепа І. Україна в огні й бурі революції. – К., 2003.
26. Риндик С. Отаман Григор'їв // *Прометей*. – 1960. – 24 березня.
27. Антонов-Овсієнко В. В боротьбі за Радянську Україну // *Літопис революції*. – 1931. – № 3; 1932. – № 1–2.
28. Антонов-Овсієнко В.А. Записки о гражданской войне. – М.; Л., 1932. – Т. 3.
29. Антонов-Овсієнко В.А. Записки о гражданской войне. – М.; Л., 1933. – Т. 4.
30. Затонский В. Водоворот (Из прошлого) // *Этапы большого пути. Воспоминания о гражданской войне*. – М., 1963.
31. Щаденко Е.А. Григорьевщина // *Гражданская война 1918–1921*. – М., 1928. – Т. 1.
32. Анулов Ф. Союзный десант на Украине // *Черная книга...*
33. Ряппо Я. Революционная борьба в Николаеве (воспоминания) // *Летопись революции*. – 1924. – № 4.
34. Григорьевщина // *Годы борьбы. 1917–1927: Сборник воспоминаний и материалов по истории революционного движения на Зинovieвщине*. – Зинovieвск, 1927.
35. Азарх Р. Григор'євщина (Уривок із книги «Син мій») // *Червоний шлях*. – 1928. – № 8.
36. Коломиец Н. Воспоминания о революционной борьбе в Елисаветграде в 1917–1919 гг. // *Летопись революции*. – 1922. – № 1.
37. Кирпотин В.Я. Ровесник железного века: мемуарная книга. – М., 2006.
38. Держархів Херсонської обл. – Ф. Р.1925. – Оп. 1. – Спр. 679.
39. 1918-й год на Украине / Сост. С. Волкова. – М., 2001.
40. Деникин А.И. Очерки русской смуты. – Т. V: Вооруженные силы Юга России. – Берлин, 1926.
41. Fest W. Nikolajew, der letzte deutsche Posten am Schwarzen Meer. – Duisburg, 1919.
42. Винниченко В. Щоденник. – Т. 1: 1911–1920. – Едмонтон; Н.-Й., 1980.
43. Стародубов А.Ф. Записки очевидца: дневник: в 2 кн. – Кн. 1: Катеринослав 1918–1923 гг. – [Д.], 2001.

Prykazyuk O.O. Nykyphor Hryhoriev and hryhoriev's rebel movement: narrative sources. The author investigates the potential of narrative sources (journalism, information and analysis periodicals, memoirs, diaries and epistolary texts) for the examination of N. Hryhoriev and headed by him rebel movement.

Key words: N. Hryhoriev, hryhoriev's rebel movement, narrative sources.

В. В. Жигло

АРХІВНІ ДОКУМЕНТИ УКРАЇНСЬКОЇ НАДЗВИЧАЙНОЇ КОМІСІЇ ЗІ ВСТАНОВЛЕННЯ ЗБИТКІВ І ЗЛОЧИНІВ, ЗАПОДІЯНИХ НІМЕЦЬКИМИ ЗАГАРБНИКАМИ: ОРГАНІЗАЦІЯ ЗБЕРІГАННЯ, ДЖЕРЕЛЬНА КРИТИКА, ІНФОРМАЦІЙНИЙ ПОТЕНЦІАЛ

У статті аналізується комплекс архівних документів, який сформувався внаслідок діяльності т. зв. Української надзвичайної комісії зі встановлення збитків і злочинів, заподіяних німецькими загарбниками. Прослідковано основні етапи його формування, особливості концентрації в архівних установах країни, а також джерельні можливості.

Ключові слова: архівні установи, Українська надзвичайна комісія, Центральний державний архів вищих органів влади та управління України, окупація.